

โรคป่วงแปดประการในคัมภีร์ฉันทศาสตร์

ดอกรัก พยัคศรี^๑

ละครเรื่อง “ข้าบดินทร์” เพิ่งร้างลาจากจอแก้วไปไม่นาน แต่ก็เกิดคำถามขึ้นในใจขึ้นหลายข้อที่ต้องการจะหาคำตอบ หนึ่งในนั้น คือตอนท้ายๆ ของเรื่องข้าบดินทร์ ได้เกิดโรคระบาดครั้งยิ่งใหญ่ขึ้นในพระมหานคร ผู้คนเจ็บป่วยและตายจากโรคระบาดนี้เป็นอันมาก อาการของโรคคือ ท้องเสียชั้นรุนแรง ถ่ายหนัก และอาเจียนไม่หยุด โรคที่ว่านี้ในสมัยนั้นเรียกว่า “ป่วง”

ภาพ ๑ การดูแลผู้ป่วยโรคป่วง ในเรื่อง ข้าบดินทร์

ป่วง^๒ เป็นชื่อโรคตั้งแต่สมัยโบราณ หรือหมอโบราณตั้งชื่อโรคไว้เมื่อสมัยก่อน อาการของป่วง เป็นโรคที่น่ากลัวอยู่ไม่น้อย โรคนี้ถึงแม้จะไม่ติดต่อกัน แต่ก็ทำให้คนที่เป็โรคนี้ตายได้ เพราะมีอาการถ่ายอย่างแรงมากและอาเจียน คนไข้อาจตายได้เพราะเสียน้ำในร่างกาย

คัมภีร์ฉันทศาสตร์ เป็นตำราที่สังเคราะห์ขึ้นจากเนื้อหาอันหลากหลายที่มีอยู่ในคัมภีร์เวชกรรมและเภสัชกรรมโบราณ โดยองค์รวมของคัมภีร์ จัดว่าเป็นคัมภีร์ที่รวมสาระของหนังสือแพทย์ศาสตร์สังเคราะห์ของทุกคัมภีร์มารวมไว้ที่คัมภีร์แรกนี้ ในหนังสือเวชศาสตร์วัฒนธรรม^๓ ได้กล่าวถึงโรคป่วงไว้ว่า เกิดจากธาตุทั้ง ๔ สำแดง ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ แต่ละธาตุ

^๑ นักวิชาการศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน).

^๒ ประเสริฐ พรหมณี, โรคป่วง! ใน นิตยสารหมอชาวบ้าน เล่มที่: ๕๒, <http://www.doctor.or.th/article/detail/6600> เข้าถึงเมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๕๘.

^๓ สุ่ม วรกิจ พิศาล, เวชศาสตร์วัฒนธรรม ตำราแพทย์แบบเก่า เล่ม ๑, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี, ๒๕๖๐, ๔๔-๔๗.

แบ่งออกเป็นสองทาง คือสังขารและวัย จึงนับได้ว่ามี ๘ ประการ ได้แก่ ปวงงู ปวงลิง ปวงลม ปวงศิลา ปวงนกหรือลูกนก ปวงโลहितหรือปวงเลือด ปวงน้ำ และปวงโกฎ ในคัมภีร์จะบอกถึงอาการของโรคและตำรับยาแก้โรคปวงแต่ละประการ โดยมีลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อย อ่านต่อเนื่องคล้องจองกันไปจนจบ ตัวอักษรหนาคือชื่อโรค ข้อความที่ขีดเส้นใต้ไว้คือ วิธีการแก้หรือรักษาโรคปวงชนิดนั้นๆ เนื้อความในตอนนี้ได้สอบทานกับคัมภีร์ฉันทศาสตร์ในหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์^๔ อีกครั้งหนึ่งเพื่อความสมบูรณ์

ตำราปวงประการแปด บอกให้แพทย์พึงรู้ พิจารณาโดยกิริยา ไข้มีมาต่างๆ กัน อย่ำ
สำคัญว่าปีศาจ เหตุเพราะธาตุต้องลำแดง ท่านให้แบ่งเป็นสี่ ตามคัมภีร์พระอภิธรรม คือดินน้ำลมไฟ
แยกออกไปเป็นสอง กระแสคลองธรรมดา สังขารชายแลวัย จึงนับได้แปดประการ ชื่อของท่านจงรู้
คือปวงงูมักกฏา^๕ ลมคิลานกโลहित น้ำโกฎคิดเข้าเป็นแปด แม้นผู้แพทย์จะรักษา ดูกิริยาอาการ

ปวงงูท่านให้เร่งกลัว มักบิตตัวตาปรอยๆ รากลงบ่อยไม่หยุด สีสยามทรุดโทรมไป ม้วย
บรรลัยเป็นแม่นมั่น มิฉะนั้นกรรมสนอง เป็นสองคลองสันนิบาต^๖ แปรยามขาดคงตาย แก้ภัยย้ายดู
ลอง ให้เอาล่องปิ่นไฟ น้ำร้อน(ใส)ไว้สักครู่ เทออกดูใต้ไอน้ำ มาให้กินดูสักหน เดชะกุศลก็พ้นหาย
ปวงลิงย้ายให้ยิงฟัน หาวคางสั้นแน่นหน้าอก รากลงปรกไปอย่างเดียว ฝีปากเขียวขอบตาขีด ทำจริต
ดั่งวานร เอามือซ่อนกอดอก สีสยามตกล้นนิบาต ในอำนาจมรณา เมล็ดมะกอกผ่าสี่ซีก เปลือกผลส้มโอ
ฉีกเท่ากัน สุพรรณธัน^๗บาทหนึ่ง ต้มเคียงกึ่งวาริ^๘ กินสองที่หายแล **ปวงลม**แปรหลายอย่าง เสียด
สีข้างลงไม่มาก จุกอกรากออกน้ำลาย กระวนกระวายร้อนรื้อ สีสยามต้องตามตำแหน่ง ข่าตาแดง^๙
ฝนไว้ น้ำปูนใสเป็นกระสาย ถ้วยเดียวหายเหมือนว่า **ปวงศิลา**รักษายาก ให้ลงรากเป็นเดิม แล้วมัน
เพิ่มอาการแรง เมื่อยข้อแทงเสียดยดอก มือเท้าฟกคดหนังบู๋ นิ่งสักครู่แล้วกลับเหียน มักอาเจียนลม
เปล่า พุดเสียงเบาลอกหน้าตา ทั้งข้าวปลาไม่รู้รส ลิ้นไก่หุดพุดล่อแล่ ท่วงที่แท้ปีศาจสิง แล้วกลับนึ่ง
นอนแน่น ลองให้แก๊ถึงสามวัน สุพรรณธันบาทหนึ่งตี รากชิงช้าเอาห้าอัน ต้มด้วยก้นเคียว(กึ่ง)น้ำ ให้กิน
ข้า้สักสองถ้วย ถ้าบุญช่วยหายหก^{๑๐} **ปวงลูก**นกลงเหมือนกัน โลมาชันกายสั้นสยอง ให้ปวดท้องๆ
โครก หาวเรอโยกดูลำบาก หงายอ้าปากกรากตรงไป หอบหายใจคล้อแคล่ อาการแ่เช่นลูกนก สีสยาม

^๔ กระทรวงศึกษาธิการ. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์: ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ. กรุงเทพฯ : สถาบัน
ภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๒, ๖๒-๖๔.

^๕ มักกฏา คือ ลิง.

^๖ สันนิบาตสองคลอง คือ มีอาการทั้งลงและราก หรือทั้งถ่ายไม่หยุดและอาเจียน.

^๗ สุพรรณธัน คือ กำมะถัน ในที่นี้หมายถึงสุพรรณธันเหลือง หรือกำมะถันเหลือง.

^๘ กึ่งวาริ หรือกึ่งน้ำ ในที่นี้หมายถึง ต้มยาเคี้ยวน้ำ ๒ ส่วน ให้เหลือ ๑ ส่วน

^๙ ข่าตาแดง ลักษณะเหมือนข่าใหญ่ แต่เล็กกว่าเล็กน้อย โคนต้นสีแดง หน่อขึ้นใหม่แดง รสจัดกว่าข่าหลวง เหง้า หัว รสเผ็ดร้อนขม
สรรพคุณ แก้ปวดท้อง แก้จุกเสียดแน่น ขับลมให้กระจาย แก้ฟกบวม แก้พิษ แก้บิตดกโลหิต แก้ลมปวง แก้เกลือเน่า แก้สันนิบาตหน้าเพลิง ตำผสม
กับเกลือมะขามเปียกให้สตรีคลอดใหม่ๆ รับประทานขับเลือด ขับน้ำคาวปลา.

^{๑๐} หายหก คือ อาการของโรคทุเลาลงถึงหายขาดจากโรค.

ตกสันนิบาต เอาสวาดเจ็ดเมล็ด เผาไฟเสร็จเป็นถ่านดำ ละลายน้ำปูนแดงใส กินเข้าไปถ้วยเดียวเหือด
^{๑๑} อีกปวงเลือดลงไหลเจ็ย หาวหอบเหนื่อยบ่นพ้อพึม นัยน์ตาซึมผิวกายเหลือง ทำหงอยเงืองให้
วางใจ เหมือนเป็นไข้สันนิบาตคลัง เป็นที่ตั้งเจ็ดวันตาย เร่งชวนชวย(แต่)แรกเป็น เอาฝางเสนแก่นไม้
ลัก ไม่เอาหนักถึงละกำมือ เมล็ดมะกอกจำไว้ห้าเมล็ด เผาไฟเสร็จจวางไว้ แล้วเอาใส่ชุนนละมุด อย่าไป
ขุดเอาที่ต้น เอาใส่ผลที่สุดแล้ว สารลัมแก้วหนักกึ่งบาท ทำสิ่งขาดอย่าเฉลียว ต้มเคี้ยวสามเอาหนึ่ง^{๑๒}
กินบหึ่ง^{๑๓} ก็พลันหาย ปวงน้ำชวยจะทำฤทธิ์ ลงแล้วติดข้างคลื่นเหียน ให้อาเจียนไม่หายเหือด ผิว
กายเผือดพึงยล หนาวสกลกายอ่อนดี กาลพิคลสิ^{๑๔} เป็นเจ้าของ ล่วงเข้าสองยามตาย ลียามกลายเป็น
สันนิบาต อย่าประมาทเร่งแก้ทำ เปลือกกุ่มน้ำกุ่มบกนั้น อีกหญ้าพันงูแดง สามสิ่งแรงเสมอภาค^{๑๕}
เปลือกมะกอกถากเอากึ่งยา^{๑๖} ต้มแล้วหากอบหมาก หงายอ้าปากพอละจัน^{๑๗} ยังไม่ทันจะหลุดหล่น
เผาไฟปนเป็นถ่านดำ ใสในน้ำยาต้ม กินสองอมรากลง^{๑๘}หยุด ปวงที่(สุด)ชื่อปวงโกฐ เกิดเพราะโทษ
ลมกระษัยกล่อน^{๑๙} ลงรากร้อนทั้งลำคอ มือเท้าฝ่อซิดเหี่ยว เสโทเหนียวกายเป็นเหน็บ ดูต้นเล็บ
โลหิตคล้ำ โรครัน^{๒๐}ทำเร่งรักษา จะวางยาให้ติดร้อน พริกไทยล่อนข่ากระชาย บดละลายน้ำลูกลอย
ต้มแต่พอได้รส อาการงดพอสบาย ลียามคลายจับหัวเหน่า ปิดหนักเบาร้อนภายใน สำคัญว่าใช้หลง
แก้ เตโซแปรระส่ำระสาย สำแดงฝ้ายเทวทูต มรณญาณสูตรกำหนดแน่ หมอเร่งแก้อย่าช้า ไปชี้เหล็ก
มาประมาณกำ อีกฟองน้ำปูนผง ใส่หม้อลงต้มเคี้ยว กินถ้วยเดียวหนักเบาคลาย ถ้าไม่หายย้ายเหน็บ
ล้าง จึงจะวางยาต่อไป นี้บอกไว้ตามสถาน ปวงแปดประการดังนี้

ตารางสรุปอาการและยาแก้ของโรคปวงทั้ง ๘ ประการ จากคัมภีร์ฉันทศาสตร์ ในหนังสือเวชศาสตร์วิวัฒนาการและ
 แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ที่ได้ดังนี้

^{๑๑} อาการของโรคทุเลาลงถึงหายขาดจากโรค.

^{๑๒} ในที่นี้หมายถึง ต้มยาเคี้ยว น้ำ ๓ ส่วน ให้เหลือ ๑ ส่วน.

^{๑๓} บหึ่ง - ไม่นาน.

^{๑๔} ชื่อโรคชนิดหนึ่ง อาการของโรคเกิดที่น้ำดีพิการ ทำให้เนิ่นตาเหลือง อุจจาระ ปัสสาวะเหลือง ทำให้มีอาการไข้ ภายในกายร้อน
 ทุรนทุราย หายใจหอบและกระหาย เป็นต้น.

^{๑๕} เสมอภาค - การกำหนดส่วนของเครื่องยาทุกอย่างเท่ากัน เสมอกัน.

^{๑๖} กึ่งยา - จำนวนหรือขนาดเท่ากับครึ่งหนึ่งของเครื่องยานานนั้นทั้งหมดที่ใช้ปรุงยา.

^{๑๗} จัน - ชื่อดอกหมากที่ยังอ่อน มีกาบหุ้ม.

^{๑๘} รากลง - อาการของโรคมีอาเจียนและท้องเสีย หรือท้องซึ่งเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน.

^{๑๙} กระษัยกล่อน - โรคกระษัยกล่อน อาการของโรคเกิดแต่สมุฏฐานทั้ง ๔ มี ๕ ชนิด คือ กระษัยกล่อนดิน กระษัยกล่อนน้ำ กระษัย
 กล่อนลม กระษัยกล่อนไฟ และกระษัยเถา.

^{๒๐} รัน - ตี ในที่นี้หมายถึงรุนแรง.

ชื่อ	อาการ ^{๒๑}	ตำรับยาแก้ ^{๒๒}
ป่วงงู	มีอาการลงท้อง ปวดท้องมากจนถึงบิดตัว อาเจียน ไม่หยุด บริโภคอาหารไม่ได้ ร่างกายซีดเหลือง อ่อนเพลีย นัยน์ตาปรอย เป็นต้น	ให้เอาน้ำร้อนหยอดใส่ลากล้องของปืนไฟ สักครู่จึง ลองเทน้ำออกลงดินให้ได้กลิ่นไอดินขึ้นมา แล้วจึงนำ น้ำในลากล้องปืนไฟนั้นมากิน
ป่วงลิง	มีอาการเป็นลม หาวเรอ แน่นในอก จุกเสียด ลง ท้อง และอาเจียน ปากเขียว กิริยาอาการคล้ายลิง มักยิงฟัน งอตัว นิ่งกอดเข้า เป็นต้น	เมื่อดมมะกอกผ่าสี่ซีก เปลือกส้มโอฉีก อย่างละเท่าๆกัน กำมะถัน(เหลือง) ๑ บาท นำมาต้มและเคี้ยวน้ำ ๒ ส่วน ให้เหลือ ๑ ส่วน
ป่วงลม	มีอาการปวดเสียดท้อง และลงท้องมาก มีลมแน่น จุกอก อาเจียนเป็นน้ำ นัยน์ตาแดง กระทบกระวายเป็นต้น	ข้าตาแดงฝน ใช้น้ำปูนใสเป็นกระสายยา
ป่วงศิลา	มีอาการลงท้อง อาเจียนเป็นลมเปล่า เมื่อตัว บริโภคอาหารไม่ได้ ลิ้นโก่งทืด พุดอ้อแอ้ เป็นต้น	กำมะถัน(เหลือง) ๑ บาท รากชิงชี ๕ อัน ต้มและ เคี้ยวน้ำ ๒ ส่วน ให้เหลือ ๑ ส่วน
ป่วงลูกนก	มีอาการลงท้อง อาเจียน ปวดท้อง หาวเรอ และ หนาวสั่น	สวาดเจ็ดเมล็ดเผาไฟให้เป็นถ่านดำ นำมาละลายน้ำ ปูนแดงใส
ป่วงเลือด	มีอาการลงท้องมาก กับหอบเหนื่อย ซีดเหลือง อ่อนเพลีย และเชื่องซึม	ฝาง เสน แก่นไม้สัก อย่างละ ๑ กำมือ เมื่อดมมะกอกเผา ไฟ ๕ เม็ด ใส่ขุ่นนละมุดที่ตักจากต้นแล้ว สารส้มแก้ว ๒ สลึง ต้มและเคี้ยวน้ำ ๓ ส่วน ให้เหลือ ๑ ส่วน
ป่วงน้ำ	มีอาการอาเจียนรุนแรง รู้สึกหนาว แต่ตัวร้อน ซีด เหลือง เป็นต้น	เปลือกกุ่มทั้ง ๒ หญ้าพันงูแดง เอาเสมอภาคกัน เปลือกมะกอกครึ่งยา ต้มแล้วเอาดอกหมากอ่อนที่ยัง มีกาบหุ้มมาเผาไฟปูนเป็นถ่านดำมาใส่ในยาต้ม
ป่วงโกฐ	เกิดเพราะธาตุลมในร่างกายผิดปกติ อัน เนื่องมาจากกระษัยกล่อน ทำให้มีอาการลงราก ให้ ร้อนทั้งลำคอ มือเท้าซีดเขียว เหงื่อแตก ตัวชา กับ มีอาการลงท้อง ปวดท้องด้วย เป็นต้น	พริกไทยล่อน ข่า กระชาย นำมาบดละลายด้วยน้ำ ลูกยอ แล้วต้ม ถ้าธาตุไฟแปร ให้เอาใบขี้เหล็ก ๑ กำ พองน้ำปูนผง นำมาต้มและเคี้ยว

ในเรื่องข้าบดินทร์ ตอนที่พบกับพีสมิงไปตรวจดูอาการของคนในพระมหานครที่เป็นโรคป่วง เห็นสภาพผู้คนที่ ทรมานจากโรคป่วง ปวดท้องปวดไส้ บิดตัวไปมา เหมจึงได้จดด้วยาสมุนไพรรักษาให้พีสมิงไปหาหมอเพื่อรักษาบรรเทาอาการจากโรค ป่วงนั้น ได้แก่ กำมะถันเหลือง ผิวส้มโอ รากต่อไส้ รากหวายลิง นมจาก ตัวยาทั้งห้าเหล่านี้ให้น้ำหนักเท่ากัน แล้วนำมาต้มกิน

๑. กำมะถันเหลือง หรือสุพรรณถันเหลือง เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ สีเหลืองอ่อนนวล ถูกความร้อนเพียงเล็กน้อยก็ สลายตัว รสเบื่อเมาร้อนมัน ขับลมในกระดูก ข่าแม่พยาธิทั้งภายในและภายนอก แก้กูกเสียดในโรคป่วง แก่โรคผิวหนังผุพอง น้ำเหลืองเสีย ใช้หุงน้ำมันทาแก้หิด ขับลมในกระดูก

^{๒๑} อาการของโรคป่วงแต่ละชนิดจากหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ หน้า ๘๑๘.

^{๒๒} ตำรับยาแก้ผู้เขียนประมวลความจากรายตำราป่วงแปดประการข้างต้น.

ภาพ ๒ กำมะถันเหลือง ที่มา <http://thisherbs.samunpri.com>

๒. ผิวส้มโอ สรรพคุณแก้ลม(ระบบไหลเวียนโลหิต) แก้เสมหะ และใช้ปรุงเป็นยาหอม ช่วยแก้อาการแน่นหน้าอก ช่วยขับลมในลำไส้และกระเพาะอาหาร

www.thaicrudedrug.com
by Sudarat Homhual

ภาพ ๓ ผิวส้มโอ ที่มา <http://www.thaicrudedrug.com/>

๓. รากต่อไล่ รสจืด แก้ปัสสาวะ และแก้ไตพิการ รสจืดเอียน ใช้แก้ปวดท้อง เป็นยาขับปัสสาวะ รักษาเส้นเอ็นที่ชำรุดให้สมบูรณ์

๔. รากหวายลิง นำมาต้มกับน้ำดื่มเป็นยาแก้ไข้ดีซ่าน

๕. นมจาก ได้มาจากส่วนที่อยู่ข้างใต้ใบจาก สรรพคุณ สมานแผล คุมธาตุ แก้ลมจร แก้ลมป่วง แก้ไข้ ท้องเสีย แก้ชางลื่นเป็นขุม มีรสฝาด

ตำรับยาแพทย์แผนไทยแล้วจะประกอบไปด้วยสมุนไพรหลายๆ ชนิด ซึ่งแต่ละชนิดก็มีสรรพคุณแก้ไขอาการต่างๆ ที่เกิดจากโรคนั้นๆ สมุนไพรเพียงตัวเดียวไม่สามารถแก้ไข หรือรักษาโรคได้ ต้องอาศัยสรรพคุณยาที่เกื้อหนุนกัน แต่บางครั้งสรรพคุณยาสมุนไพรแต่ละชนิด ก็มีฤทธิ์ซ้ำกันเองหรือทำให้ฤทธิ์ของสมุนไพรบางตัวลดลง เพื่อป้องกันไม่ให้คนใช้รับฤทธิ์ยาจากสมุนไพรชนิดนั้นๆ มากเกินไป ซึ่งจะก่อให้เกิดอันตรายได้

เมื่อพิจารณาจากสรรพคุณของตัวยาสมุนไพรทั้ง ๕ ที่ใช้รักษาโรคปวंगจะเห็นได้ว่า สมุนไพรส่วนใหญ่มีสรรพคุณแก้ลม หรืออาการอันเกิดจากธาตุลมในร่างกายเสียสมดุลจนทำให้เกิดความผิดปกติของการหมุนเวียนเลือด เช่น อาการจุกเสียดท้อง แน่นหน้าอก เป็นต้น สมุนไพรที่แก้อาการนี้คือ กำมะถันเหลือง ผิวสั่มโอ และนมจาก ส่วนรากต่อไส้ มีสรรพคุณแก้อาการปวดท้อง และขับปัสสาวะ และรากหวายลิง มีสรรพคุณแก้ไข้ดีซ่าน คือตัวชี้ตเหลือง สมุนไพรทั้ง ๕ ชนิดต่างมีฤทธิ์ทางยาที่เกื้อหนุนและใช้รักษาอาการต่างๆ ที่เกิดจากโรคปวंग

ยังมีคัมภีร์แพทย์ไทยอีกหลายคัมภีร์ที่กล่าวถึงโรคปวंग ได้แก่ คัมภีร์โรคนิทาน คัมภีร์ปฐมจินดา คัมภีร์อติสาร กล่าวถึงโรคปวंग ๑๒ ประการ บ้าง ปวंग ๗ ประการ และปวंग ๕ ประการบ้าง ทั้งนี้โรคปวंगแต่ละชนิดในคัมภีร์อื่นๆ ก็มีที่เหมือนและแตกต่างกันไปบ้าง บางชนิดก็เกิดขึ้นกับเด็ก เป็นต้น จึงมีความน่าสนใจที่ศึกษาเปรียบเทียบกับคัมภีร์อื่นๆ เหล่านี้ต่อไป